

LLEISIAU O LAWYR Y FFATRI / VOICES FROM THE FACTORY FLOOR

Ffatri Smiths/Ingersoll Watches and Clocks, Gurnos Works, Ystradgynlais.

'Fatri Tic Toc'

Cyfwelai: VSW016 Mrs Catherine Evans

Dyddiad: 20: 11: 2013

Cyfwelydd: Catrin Stevens ar ran Archif Menywod Cymru

There is an English summary at the end of the Welsh text

Galla i gâl 'ch enw chi i ddechre?

Catherine Evans nawr, a Catherine Thomas on i.

A beth odd y dyddiad geni?

24 o mis Mai, 1942.

Reit, un o ble ych chi? Ych chi'n dod o Glydach?

O Rhiw-fawr, Ffalde, Rhiw-fawr.

Farm odd e, ne...?

Small-holding odd e, ie.

Ie, Beth odd 'ch rhieni'n neud?

'N dad yn gwithio'n gwaith glo a odd 'n fam, withws 'n fam byth – catw tŷ odd 'n fam a ffarm, ife.

Reit, wedyn odd 'da chi frodyr a chwiorydd a beth naethon nhw?

Whâr a brawd. Odd 'n frawd yn *painter and decorator* a âth 'n whâr i witho i'r banc ar ôl dod mâs o'r ysgol ond ma blynydde – deg mlynedd - rhyngddo i a'n whâr.

Yn iengach na chi ife?

Ie.

Pa ysgolion aethoch chi nawr, 'te?

Rhiw-fawr a Ystalyfera, Ysgol Gramadeg Ystalyfera, a wedyn cwplws i'r ysgol wedyn 'tefe.

Faint odd 'ch oedran chi 'n gadel yr ysgol?

Undegwhech, undegsaith fel'na

Pan benderfynoch chi adel?

O! odd *exams* yn mynd yn... yn hela fi'n *nerves* i gyd, yntefe, a on i'n gwithio'n hunan lan i bitch a wetws 'n fam 'Os ti'n moyn, dere mäs', yntefe.

Chi 'di 'difaru hynna o gwbl?

Ydw.

Ie, beth chi fod wedi neud?

Nag wi 'n gwpod, ond dotes i'n whâr i fynd trwy'r ysgol a âth hi i'r banc wedi 'ny yntefe.

Och chi'n meddwl falle, bo chi falle wedi colli mäs bo chi wedi gadel?

Odw.

Felly, beth naethoch chi pan gadawoch chi nawr yn bymtheg – unarbymtheg? Beth naethoch chi wedyn?

Etho i i witho i'r Co-op gynta, nagon i'n lico fe.

Siop odd honna ife?

Ie, es i i'r Tic Toc nes bo fi'n câl plentyn. Cwplws i wedyn am byti bump mlynedd a es i i'r DVL i witho wedyn yn Morryston.

Felly – ddechreuoch chi witho mewn siop, pam benderfynoch chi adel fan'ny? Faint fuoch chi fan'ny a pam benderfynoch chi adel?

Byti blwyddyn. Nagon i'n lico fe.

Beth odd yn bod?

O, on i'n gwithio'n y siop yn y pentre a pawb yn napod chi a dim ond fi a'r *Manager* odd a odd dim cwmpni 'da chi, odd dim 'da chi, ch'mbod, ife, so wedyn ithes man'hyn i Tic Toc a odd dicon o gwmpni fan'na.

Shwt aethoch chi i witho 'na? Och chi'n gallu jyst mynd, neu och chi'n gorffod llenwi ffurflenni neu? ... Beth odd yn digwydd?

Na, och chi'n câl *interview*, odd dicon o jobs i gâl bryd'ny chwel, ife.

Am beth on nhw'n whileo yn yr interview? On nhw'n whileo am ...?

Nag wi'n gwbod achos on i'n meddwl bod yn *booking clerk*, ond odd dim jobs yn mynd ar y pryd, a gynigodd hi'r jobyn i fi witho ar ??? quarter. Wel, ddâth jobyn fel *booking clerk* ond on wedi neud ffrindie fan 'yn nawr; a wedes i 'Anghofia fe' ife. A odd shwt ffrindie teidi yn gwitho rownd i chi fan'na a sefes i fan'na wedyn nes bo fi'n mynd i gâl y plentyn hena.

3.13

Och chi'n câl 'ch profi unrhyw beth yn yr interview o gwbl? Dim byd o gwbl? On nhw'm yn trio gweld shwt odd 'ch llyged chi na dim fel'na?

Na, dim, dim. Dim ar y pryd, dim. Wi ddim yn cofio dim fel 'na ch'mbod yntefe.

A och chi'n gorffod câl references ne rywbeth ch'mbod?

Na, na

Geirda wrth rywun?

Na, dim.

A shwt benderfynoch chi , achos ma Tic Toc lan yn Ystradgynlais – shwt benderfynoch chi fynd fan'ny yn hytrach na i'r ffatrïoedd erill oedd rownd ffor hyn, ne...?

Nagw i'n gwbod rili – **odd pawb yn mynd i Tic Toc bryd'ny chwel (chwerthin)**

Och chi'n nabod pobol odd yn gwitho 'na och chi?

On, yn nabod lot odd yn gwitho na' ife. A odd y bys yn dod, codi ni, a mynd â chi i'r Tic Toc, a mynd â chi nôl a stopo o flân y tŷ.

Dwy ar bymtheg ôd och chi yn dechre 'na, fwy neu lai? Ac odd y bys yn dod i Riw-fawr? Ne och chi'n byw yn Clydach?

Odd, i Riw-fawr a wetyn 'ny mynd lawr, odd e'n mynd draw, troi nôl a mynd lawr wedi 'ny hibo'r cwm fel'na, a odd e'n codi pawb ar y ffordd – llond bys 'da ni.

Bys y cwmni odd hwnna?

Na, na – bys - fi'n credu taw James's on nhw o bechingalw. Odd contract 'da nhw bryd hynny chwel yntefe.

Jyst rhedeg pobol nôl a mlân I'r cwmni on nhw'n neud yn y bore ..

On nhw'n rhedeg bys *special* iddyn nhw fel'na chwel yntefe.

A dod nôl yn y nos hefyd?

Odd, codi ni yn y nos a mynd â ni nôl.

Odd hi ddim yn daith bell iawn, odd hi? Faint fydde hi'n gymryd?

Cwarter awr falle, achos hen hewlydd odd 'da ni ife. On ni'n gallu cered e os odd e'n dod i boint yntefe. Ond, na odd e'n rhwydd. Odd dim problem 'da ni fel'na o gwbl.

Reit, ocê. Beth och chi'n neud yn y ffatri? Beth odd y ffatri'n gynhyrchu i ddechre a beth och chi'n neud yna wedyn?

Y watchys on i'n gwitho arno a on i'n neud y *balance wheel* yn y watch. Os nag odd y *balance wheel* yn gwitho, nag odd y watch yn mynd yn iawn, ife. Gwaith mân.

Odd e'n waith manwl iawn, odd e?

Odd.

Shwt och chi'n timlo ambyti gwitho 'na ch'mbod. Shwt och chi 'di – och chi'n hapus yn gwitho 'na?

On, ar y pryd, on i yn hapus 'da nhw – pawb yn deidi, pawb yn – wel odd cwmni da na chwel yntefe.

Beth odd agwedd pobol yn yr ardal ichi i fod yn gwitho mewn ffatri? Odd pobol yn gweud 'W, mae'n gwithio mewn ffatri ...?' Odd hwnna? Ne odd dim byd fel'na?

Na, weles i ddim fel'na – wi'n cretu 'na beth odd jyst pawb yn neud bryd 'ny, chwel ife.

Meddwl on i achos bo chi 'di gadel siop achos bod mwy o statws i witho mewn siop? Ne odd ddim byd fel'na? Och chi ddim yn ...?

Na, na.

Ych chi'n cofio'r diwrnod cynta yn y gwaith?

Nacw, nacw! (chwerthin)

Och chi wedi cymryd ati yn weddol hawdd, ch'mbod?

Do, chwel, fi'n trio cofio nôl nawr, ... Och chi'n câl *training* 'da nhw och chi'n gorffod dysgu i starto – odd rhywun yn dysgu beth i neud a odd rhywun yn cadw'i lygad arnoch chi am sbel.

6.08

So, pwy odd honno, person ...? Pwy odd yn neud y gwaith hynny? On nhw'n dod â rhywun mewn neu?

Na, na, rhywun odd 'na. **A merched odd fwya – achos odd y gwaith mor fân, odd ishe llaw fach i neud e.** A wedyn odd dynion yn superviso, wedyn yntefe.

Beth odd 'ch argraffiade cynta chi o'r lle pan ethoch chi 'na, achos odd e'n rhywbeth eitha newydd i chi siŵr o fod? Shwt och chi wedi cymryd at y lle?

Gweld e'n fawr, ond bechingalw. Alla i ddim cofio – fi'n mynd nôl blinidde nawr. Weles i pawb, ch'mbod, och chi'n mynd miwn a odd pawb yn trio helpu chi, fi'n cofio 'na, ch'mbod, ife.

Faint o amser och chi'n treulio i gâl 'ch hyfforddi – odd e'n amser hir ...?

O odd cwpwl o wthnose piwr yn mynd, odd. Odd e shwt waith manwl, ch'mbod, och chi'n gorffod câl e miwn yn reit a câl hi i anadlu – odd hi'n gorffod anadlu yn reit. Odd fel *strings* yn mynd rownd a och chi'n gorffod câl rheina i falanso – os nag odd rheina'n reit, os odd un o rheina'n picky, nag odd e'n mynd i witho. Och chi'n gorffod twlu e wedy ny ch'mbod.

Och chi'n sboilo lot ohonyn nhw ne – shwt odd hi'n mynd?

(chwerthin)

Ocê. Newidioch chi'ch gwaith o gwbwl tra bo chi 'na neu yr un gwaith buoch chi'n neud?

Gwples i - pan on i'n mynd i gâl y crwtyn, cydiws y fforman fi i un ochor a gorffod i fi neud gwaith repara, ch'mbod yntefe, odd e'n llai o *stress* yn hwnna 'te, a nag och chi'n gorffod gwitho mor galed. A 'nes i hwnna wedyn am gwpwl o fishodd nes bo fi'n cwpla.

Felly, achos bo chi'n disgwyl oedd hwnna ife?

Ie.

Reit. Beth odd y repara? Beth och chi'n repara?

Wel, ch'mbod, rhywbeth odd wedi mynd yn rong ar y watchys on nhw'n dod â nhw I ni wedyn i trial 'u repara nhw. Ta beth odd wedi mynd yn rong – och chi'n gorffod ffindio beth odd wedi mynd yn rong, yn y watch 'ife.

Wrth gâl 'u neud, cyn bo nhw'n câl 'u gwerthu 'te ife?

O ie, cyn bo nhw'n câl 'u gwerthu.

On nhw'n edrych ar rhain yn fanwl 'te?

O, on. On nhw'n mynd i'r test racks wedyn, testo nhw fan'na am sbel wedyn. Odd hwnna rownd y cornel a on nhw'n windo nhw lan a gollwng nhw fan'na am wthnos a watchon nhw trw'r amser, bo nhw'n cadw'u hamser a pethach fel'na.

Och chi'n gwitho – odd sawl rhan siwr o fod i'r ffatri odd e?

Odd, on i ar y llofft – part llofft o'r ffatri. Watchys dynion fi'n cretu – *pocket watches* ar y llawr a wedi 'ny on ni ar y llofft.

A watchys merched och chi'n neud ne .?

Ie, watchys merched on i'n neud, ie.

Rhai bach â bracelets arnyn nhw ife? So ble odd y bracelets yn dod? Ar y diwedd ife?

Ie.

Odd rhywun yn neud hwnna yn y ffatri?

Nag on i ... On, wi'n cretu on nhw achos wi'n cofio gweld nhw wedi cwpla 'na. Nagw i'n gwbod pwy odd yn neud 'na. Dim ond y casyn odd 'da ni, odd dim - tu fiwn y watch. Odd dim hyd yn oed y gwyneb arno fe. Och chi'n acor e lan a och chi'n gweld y tu fiwn ife.

9.05

Felly, odd yr holl beth – odd y ffatri yn cynhyrchu y watch yn gyfangwbl?

Odd, odd e'n dod lawr yn parts i chi ife.

Faint fydde wedi bod yn gwitho yn yr un lle â chi – yn yr adran och chi yndi? Faint – och chi mewn grwpie ch'mbod? Och chi mewn grŵp?

Och chi mewn *lines* – fi'n credu byti pedwar deg – pum deg o ni 'na. Odd eitha bloc ch'mbod ife.

Odd y pedwardeg-pumdeg 'na yn neud yr un gwaith â chi neu on nhw'n neud ...?

Odd, fynycha, odd.

Pawb yn neud r'un peth. A faint o fenywod odd yn y ffatri i gyd? Chi'n gallu cofio?

Nagw. Odd lodad 'na – odd crowd 'na. Odd fwy o fenywod na dynion 'na – ar y part hyn. Odd part arall a wi'n credu bod fwy o ddynion lawr 'na ond nagw i'n cofio.

Odd y dynion yn neud math gwahanol o waith, on nhw?

On, on nhw lawr yn y gwaith trwm, yn y *machine shop* on nhw'n galw fe. So, nag on i'n acos i fan'na ch'mbod yntefe.

Odd y nifer o bobol wedi newid o gwbl yn yr amser och chi wedi bod 'na? O hanner cant – odd e wedi mynd lan neu lawr?

Nagw i'n cofio – yr un rhai fi'n cofio 'na trwy'r amser pan on i fan'na yntefe.

Fydddech chi'n gweud bod 'ch gwaith wedyn yn skilled – neu beth och chi'n câl 'ch cyfrif – yn semi-skilled – neu lled fedrus, beth odd ...?

Ie. Achos odd gofyn bo llaw fach eitha ysgawn 'da chi i neud e ife. Odd ishe traino arno chi yntefe.

Och chi'n câl , yn 'ch slip pae, on nhw'n gweud rhywbeth fel'na o gwbl, ne ?

Na, na.

On nhw ddim yn diffinio beth och chi o gwawl? Wedyn, o safbwynt y ffatri, faint o fenywod odd wedi priodi odd 'na, odd wedi câl plant? Odd rhai o'r merched och chi'n ffrindie ...?

O, odd, odd lot 'na.

Yn dod nôl ar ôl câl plant?

Odd a lot fach yn shengel 'na hefyd a rhai â plant wedi tyfu 'na.

Felly odd 'na gymysgedd o bobol?

Odd, achos odd sawl un â plant wedi tyfu a on nhw'n câl dechre gwitho wedi 'ny, fel – lot yn henach na fi ife.

On nhw yn – och chi'n câl cyrsie wedyn i'ch atgoffa chi am y sgil neu och chi unwaith och chi wedi dysgu fe jyst mynd mlân â?

Nag on nhw'n boddran chi wedyn, os och chi'n neud y gwaith yn iawn, ife.

Och chi ddim yn gorffod mynd i ddsbarth nos na dim byd fel'na i wella pethe?

Na, na.

Och chi'n newydd iawn, - och chi'n ferch ifanc yn dod mewn i'r ffatri nawr. On nhw wedi chware rhyw fath o dricie arnoch chi o gwawl? Odd hwnna'n câl 'i neud?

On, on. (chwerthin). Y tric mwya odd mynd lawr i'r offis i 'get a left-hand tweezers', - dos dim shwt beth i gâl ife. Odd pawb yn câl 'u dala 'da fe, fi'n cretu.

Gethoch chi'ch dal?

Do, do.

Odd rhywbeth arall yn câl 'i neud o gwawl?

Na, na, nagw i'n cofio. On nhw wastad yn hela dynion lawr i'r offis i – ma ishe chi ofyn am *left-hand tweezers* yntefe! A pawb yn cered lawr fel twpsod yntefe!

Beth odd yn digwydd? On nhw'n gwbod beth odd y jôc lawr 'na'n barod on nhw?

On, gallech chi feddwl bod shwt beth i gâl ife.

12.15

Pwy flwyddyn och chi 'di dechre 'te? Tua 1960?

Na, 57, 58 ffordd 'na.

58, reit, ocê. Chi'n gallu cofio faint och chi'n câl 'ch talu yr wthnos – tua faint?

O bythti £2 fel'na – odd e ddim lot. Nagodd e'n arian mawr.

A beth och chi'n neud – och chi 'di priodi erbyn hynny?

Na, priodes i'n 1965 a fe gwplles i wetyn. Ie, yn 1965 prioton ni – ie. A fe gwplles i wedi 'ny yn 1967.

Felly, och chi'n mynd gartre – och chi'n câl 'ch talu bob yr wythnos ne ?

On, bob wthnos – a arian.

Arian parod odd hwnna?

Ie.

Beth odd wedi tynnu mâs o hwnna. Odd pethe wedi tynnu mâs o hwnna cyn bo chi'n câl e?

Shwrans a tax ife a fi'n cretu odd union yn dod mâs o fe hefyd.

Odd dim byd yn mynd i ryw glwb 'da nhw, ne rywbeth fel'na?

Na, Odd clwb 'da nhw, ife, fi'n cretu odd peth hefyd, odd clwb bach 'da nhw yn y bechingalw. Nagw i'n gw bod os on nhw'n talu rhywbeth ato fe. Pan dechreuon nhw on nhw'n neud partis bob blwyddyn ch'mbod, i'r plant a pethach yntefe. Wi'n cofio odd 'n anti yn gwitho 'na a wel, odd hi yn *secretary* 'na, a on i'n câl mynd fel bechingalw achos bo hi'n ...

Achos bo chi 'di bod yn gwitho 'na ife?

Na, un fach on i, byti saith-wyth mlwydd ôd bryd 'ny, a odd hi'n gwitho i Mr Boulton, a odd hi'n gallu câl ticet i fi a och chi'n mynd â tags fel *evacuees* arnoch chi fan 'hyn, on nhw'n câl *presents* a popeth. Odd dim lot yn gwitho 'na bryd 'ny [tua 1950] a pan ddâth fwy 'na i witho, plant tade a mame odd yn câl mynd wedi 'ny, so on i'n ffaelu mynd wedi 'ny ife. Fi'n cofio câl tŷ bach a to *cotton wool* arno fe a 'na'r unig beth fi'n cofio o'r nosweth 'na ife. Ond on i'n câl mynd 'da hi bryd 'ynny.

So odd 'da chi deulu wedi bod yn gwitho na 'te?

Wel, on 'n galw (h)i'n anti – whâr 'n wncwl odd (h)i. Ond on ni 'di coti drws nesa iddi gilydd a on i'n câl mynd 'da (h)I fel 'na, ch'mbod yntefe. So 'na'r unig un odd 'na'n gwitho 'da ni.

Och chi'n mynd yn blentyn, och chi'n mynd i'r partis Nadolig 'ma?

Saith – wyth mlwydd ôd fel'na.

So, och chi'n câl 'ch talu unwaith yr wthnos, mewn beth? mewn amlen? Odd 'da chi rif? Shwt on nhw'n neud e? Shwt on nhw'n gwitho mâs ...?

Fi'n cretu - odd *clocking number* 'da chi a och chi'n cloco miwn a cloco mâs a odd hwnna ar 'ch number ar yr amlen wedi 'ny a odd y pae yn dod rownd fel'na.

Chi'n cofio 'ch clocking number?

(chwerthin) ?? fi'n ffaelu (h)elp

14.58

Gethoch chi godiad cyflog o gwblw tra och chi 'na?

Do, fi'n cretu ond nagw i'n cretu odd e'n lot – cwplw swllte fi'n cretu bydde fe wedi bod.
Arian bach odd e.

*Och chi'n byw gartre 'te bryd 'ynny – och chi'n gorffod rhoi 'ch tâl i'ch mam neu beth och
chi'n neud ch'mbod achos odd rhai pobol yn gorffod ..?*

Rhoi popeth i Mami ife a câl arian nôl wedi 'ny. Wastod rhoi popeth ife.

A faint och chi'n câl nôl?

Fi'n cretu on i'n câl (h)anner coron yr wthnos da'n fam a (h)anner coron 'da nhad-cu, odd e'n
byw 'da ni ife. So wi'n cretu on i'n lled dda.

*Och chi'n gwbod faint odd gweithwyr erill yn gâl, ch'mbod, och chi'n ymwybodol o beth odd
pobol erill yn gâl?*

Na. Wi'n cretu odd pawb rownd i ni'n câl 'run faint yntefe. Ond odd y fformen a'r
chargehands – on nhw'n câl fwy. Na wi'n cretu bod pawb jyst yn yr un pae 'na, ch'mbod, o
faint fi'n cofio, ife.

*Ar beth fyddech chi wedi gwario 'ch arian 'te os och chi'n câl – beth och chi'n gâl, och chi'n
gweud – faint ..?*

'N arian poced? Nagw i'n gwpod – mâs nos Satwrn, joio ar nos Satwrn ife. Nag odd neb yn
ifed, odd dansys bryd 'ny – mynd strêt i'r dans neu i'r *pictures* yntefe. Nag on i'n prynu
dillad odd 'n fam yn prynu'n nillad i i gyd. Odd hi'n talu popeth fel'na i fi ife. So, beth on
i'n câl, i fi odd e, ch'mbod ife.

*Odd hi'n talu am 'ch bwyd chi – wrth bod chi'n rhoi 'ch cyflog odd hi'n talu am 'ch bwyd
chi, mewn ffordd popeth?*

Odd popeth, odd hi'n cyfri popeth.

Och chi'n mindio hynna neu se well 'da chi se chi ddim wedi gorffod neud e?

Nagw i'n gwbod, nagw i'n gwbod, ond odd hi'n dda i fi ch'mbod yntefe.

*Odd 'na rhyw perks erill o witho, ne perks o gwblw o witho, yn y ffatri, ch'mbod, och chi'n
gallu prynu pethe'n tshepach – watchys a clocs ne rywbeth?*

Och chi'n câl watch och, och chi'n gallu câl watch 'na, och chi'n gallu prynu hwnnw ife.

Och chi 'di neud 'ny?

Do, fi'n cretu brynes i un ch'mbod, yntefe.

On nhw'n watchys aur, on nhw?

Gold plated, fi'n cretu bod un ar llofft 'da fi fan hyn. Un 'n fam 'da fi fan hyn. Af i i gâl look i chi'n y funud. Fi'n cretu bod hi still 'da fi.

So odd rhan fwy a bobol yn prynu watch ne gloc 'na wrth bo chi'n câl - Och chi'n gallu mynd unrhyw bryd ne jyst Nadolig? Ne beth odd yn digwydd?

Na, chi'n gallu mynd ryw bryd fi'n cretu ife – fel fi'n cofio - achos odd offis a och chi'n gallu mynd lawr i'r offis i byrnu 'ddi yntefe a och chi'n pico'r un och chi'n moyn.

A och chi'n câl tamed bach bant arni wedyn?

Och, nagon nhw'n brud (ddrud) pyrnu chwel nagon nhw? Nagw i'n cretu bod nhw'n cadw llawer o rai *gold* 'na. Brynes i ddim un *gold* – on nhw rhy brud.

Och chi'n aelod o undeb llafur wedyn? Odd union 'na?

Odd, odd *union* 'na odd. Do, Fi'n cretu streicon ni unwaith.

Beth odd enw'r undeb och chi'n perthyn iddi?

Nagw i'n cofio (sibrwd) nag wi'n cofio.

Ddim yn cofio – odd pob un yn aelode? Odd hwnna'n rhan – cymryd yn ganiataol bo chi'n mynd i ymaelodi on nhw, neu on nhw'n dod i ofyn ne beth?

Na, fi'n credu odd pawb yn, nagw i'n cofio neb ddim yn, ife, os nag odd parte erill dim yn, ife. **Nag w i'n cofio lot o drwbwl na o gwbl – na un peth amdano fe – odd dim iaith na dim yndi. Mae rhai o nhw - ma lot o iaith mewn ffactris. Odd dim fel'na 'na. A pawb yn friendly ch'mbod tife.**

18.18

Och chi'n sôn nawr bo chi'n cofio un streic – chi'n cofio beth odd honno, chi'n cofio?

Nagw i'n cofio beth odd (h)i. Ishe rhacor o arian?

Och chi'n meddwl bod y gweithwyr yn câl 'u trin yn deg gan y meistri? A gan bobol, och chi'n gweud nawr oedd na bobol 'na ..?

Ble on i, on. On nhw'n rhai da ch'mbod ife.

Pwy odd yng ngofal chi? Pwy odd yn – fel y person cynta, ch'mbod, drostoch chi mewn ffordd?

Y chargehand on nhw'n galw fe.

Reit, dynion on nhw wedyn?

Dynion on nhw, ie. Dim ond un fenyw fi'n cofio yn *chargehand*, a un o Ystradgynlias o Aber-craf, odd y rest, dynion fi'n cofio i gyd. Odd dou o Ystalyfera 'da ni a wedi 'ny odd fforman wedi 'ny. Nag och chi'n neud lot â'r fforman achos 'da'r chargehands och chi'n siarad 'da fwya – os och chi ishe rywbeth, atyn nhw och chi'n mynd i ofyn am bopeth, yntefe.

Felly nhw odd yn gweud faint och chi fod i neud neu beth och chi fod i neud ?

Os se chi'n bored (?) neu os och chi'n neud rhywbeth yn rong a pethach fel'na yntefe. Na odd dou, na tri 'da ni fi'n cretu ife. Odd tri 'da ni.

Odd y fenyw – odd hi'n chargehand yn ble och chi?

Na, ar y *test racks* odd hi, ar y *test racks*.

Byddech chi wedi lico bod yn chargehand? Fydde hi wedi bod yn bosibl i chi fod yn chargehand?

Nagw i'n cretu odd e bryd 'ny, Fi'n cretu mai dynion odd yn mynd fwya, odd dim *equality* bryd hynny fi ddim yn cretu, odd y jobs gore yn mynd i'r dynion.

A wedyn odd y fformen uwch 'u penne nhw on nhw? Faint o fformen fydde yn ych adran chi?

Fi'n cretu mai un ar bob *section* odd e. Ta pwy bart och chi un fforman odd drosto fe a dou ne dri chargehand dependo ar seis y *section* chwel.

A dynion odd rheiny hefyd?

Ie. Bob lle.

Och chi'n gweld y perchnogion o gwbl? Odd 'da chi siŵr o fod rheolwr, odd e yn gofalu am bawb? Och chi'n gweld y rheolwr, y, Managing Director – odd e'n dod rownd o gwbl?

Mr Boulton, on. Mr Boulton odd e, a Mr Hopkins. On nhw'n cered rownd, ife, ond nagon nhw'n boddran lot 'da ni, jyst siarad â'r fformen on nhw fwya, ch'mbod ife.

Fyddden nhw ddim yn nabod chi?

O na. Na.

A beth am y perchnogion? Pwy odd y perchnogion? Ch'mbod – odd hwnna ddim yn rhywbeth och chi'n gwbl?

Na, na.

21.04

Buoch chi ddim yn swyddog undeb do fe 'ch hunan o gwbl?

Naddo.

Odd yr arian o'r pae, arian odd yn mynd i'r undeb, achos wi'n credu bod nhw'n mynd â peth arian i'r undeb ...

Odd, odd.

Odd e'n mynd i'r Blaid Lafur, och chi'n ymwybodol o hynny ne och chi..?

Fi'n cretu ar y pryd nagon i'n neud sylw ch'mbod – och chi rhy ifanc i feddwl am beth fel'na.

Reit nawrte, o safbwynt 'ch gwaith chi, beth och chi'n gwisgo i witho?

Och chi'n gwisgo *overall*, och chi'n prynu rhyw un, odd dim iwniform na dim 'da nhw, pawb i ddod â beth on nhw'n moyn a jyst gwisgo fe ch'mbod yntefe.

Chi ddim yn cofio rhyw gown yn cau tu ôl fel theatre gown o gwbwl..?

Na

Na, dim byd fel'na?

Na, gallech chi gâl yr un fwya ffysi och chi'n moyn ne'r un fwya plaen och chi'n moyn, ife.

A chi odd yn gorffod golchi rheina?

Ie, ie.

Odd hwnna'n waith? On nhw'n mynd yn frwnt iawn?

Na. Neilon ne rwbeth on nhw. On nhw ddicon rhwydd i olchi a smwddo eniwê.

Och chi'n gorffod gwisgo rhywbeth dros 'ch gwallt?

Nag on, na.

A'ch trâd?

Na, na.

A menyg am y dwylo?

Na, dim byd fel'na.

Odd 'ch dwylo'n rhydd wrth gwrs i witho.

Odd.

A beth odd y tŵls, pa offer odd 'da chi?

Eyeglass a tweezers odd fwya, fi'n cretu, a fel *blower* bach ch'mbod i whythu dwst mâs o'r watch, rhag ofon se dwst yn mynd iddi, achos i whythu'r dwst odd hwnna mâs wedi 'ny.

Shwt odd dwst, achos, siŵr 'da fi, mewn ffatri, bod 'na ddwst odd e? Shwt on nhw'n cadw hwnna mâs?

O, odd lle glân 'na. Odd cleaners yn dod rownd bob dydd i gl'nau popeth ch'mbod yntefe, on nhw'n gl'nau silff ffenest, popeth, bob dydd.

Felly odd yn rhaid i'r lle fod yn lân iawn?

Odd e yn lân, odd.

A pa fath o ole odd 'na? Odd e'n ole naturiol?

Odd gole *fluorescent* mawr 'na ch'mbod yntefe. A gole 'da chi ar y ddesg wedi 'ny.

Och chi'n iste? Iste och chi'n neud trwy'r dydd?

Ie.

A och chi'n defnyddio'r eyeglass 'ma? A wedyn och chi'n pwysu drosto, och chi?

Ie, yn neud y watch ife.

Odd hwnna tipyn o straen siŵr o fod – ar y llyged a?

Ar y start, odd, odd e ar y start. Och chi'n ffaelu roi fe miwn i starto, ond odd e'n dod, nagoch chi'n 'styried; nag och chi'n gallu gwisgo glasses achos on nhw'n chipo ar y glass off 'ch llygad chi, chi'n gweld, yntefe, so ... ond nagw i'n cofio nhw'n strict 'na, och chi'n codi lan i'r toilet a pethach fel'na. Odd dim ishe i chi ofyn i chi gâl mynd a pethach yntefe.

Odd gwres? Odd hi'n gynnes 'na?

Odd, odd.

Beth am - shwt on nhw'n cynhesu lle 'te?

Fi'n credu odd pipe mawr 'da nhw ch'mbod yntefe. A digon o *lass* reit rownd – odd y *glass* yn twymo'r lle wedi 'ny ife.

23.56

Odd hi'n mynd yn dwym iawn 'na?

Odd hi'n gallu bod yn dwym 'na, odd. Yn yr haf ch'mbod ife.

Och chi'n câl agor y ffenestri?

Na, nag odd y ffenestri'n gallu acor.

Nagon nhw?

Nagw i'n cofio gallu acor nhw. Dim ble on i chwel yntefe.

Achos dwst falle ife ne... ?

Na'r *point* chwel ife.

O safbwynt yr – och chi'n gweud mai chi odd yn prynu'ch iwnifform 'ch hunan 'te ife? Océ. A beth ambyti'r offer? Och chi'n prynu rheina neu och chi'n câl rheina?

On i'n câl rheina 'da nhw – on nhw'n rhoi popeth fel'na.

Odd y gwaith yn beryglus o gwbwl?

Na.

Odd hi'n swnllyd 'na?

Na, yn dawel le on i. Dim *machines* o gwbwl 'te – popeth yn dawel.

Chi'n cofio unrhyw un yn câl anaf o gwbwl ne niwed o gwbwl?

Na, dim le on i.

Achos heddi ch'mbod, ma cymint o reole iechyd a diogelwch, - och chi'n ymwybodol o bethe fel 'na ne odd neb yn gweud dim ambyti 'ny?

Na, dim ble on i. Ond odd dim danjerys lle on i, chwel, ife.

Os odd hi'n dawel yntefe – och chi'n câl siarad wrth 'ch gwaith?

On.

Och chi'n câl siarad och chi?

Lot o sbri. Lot o laffs 'na ife.

Och chi'n canu o gwbwl?

On, on nhw'n canu

Pwy odd yn canu ch'mbod? Pwy odd yn trefnu – odd ..?

Falle bydde un ferch yn canu a bydde pawb yn canu 'da (h)i yntefe. Ond odd rhai comedians 'na. Bydde rhywun yn paso hibo neu rywbeth fel'na bydden nhw'n gweud rhywbeth yn gomical – na, odd hi'n hapus 'na chwel yntefe.

Ych chi'n cofio beth on nhw'n ganu o gwbwl?

Nagw, ond wi'n cofio un ne ddwy yn dechre canu ch'mbod yntefe.

Odd dim miwsig yn y cefndir, ch'mbod 'Music while you work' na dim byd fel'ny?

Na, dim byd fel'ny

A on nhw'n barod i chi i siarad – on nhw ddim yn trio'ch stopo chi – a canolbwyntio ar 'ch gwaith?

On nhw ddim 'di trial neud hyn'na.

Bydde fe ddim 'di gwithio na fydde fe?

Na fydde.

Beth am tai bach wedyn? Odd tai bach 'na?

Odd, dicon.

Och chi'n câl mynd – dim ..?

Dim stopo chi a och chi'n mynd fan'na a och chi'n câl pum munud bach o *chat* fan 'na ife. On nhw'n watcho chi'n mynd a dod fi'n cretu. Tra bo chi'n neud 'ch gwaith, nagon nhw ar 'ch pen chi ch'mbod ife. Wi'n cretu sech chi'n tsheto t'md bach bydden nhw'n watchan chi fwy yntefe.

Och chi'n gorffod cynhyrchu rhyw nifer o ... och chi'n gorffod neud hyn a hyn ?

On i'n gorffod neud *so much*, on.

Faint, chi'n cofio faint och chi'n gorffod neud?

Na, on nhw'n erfyn i chi neud, gwedwch, wi ddim yn gwpod, gwedwch ucen, a boch chi'n neud yr ucen yn iawn ife. Sech chi'n neud fwy odd e'n bechingalw ... ond os och chi'n neud llai bob dydd fi'n cretu bydden nhw'n gweud wrthoch chi, yntefe. Ond nagw i'n cofio beth odd ...

Odd e'n lot, ch'mbod neu odd e ..?

Na, odd e'n iawn.

Faint o amser odd e'n gymryd i chi roid y balans mewn 'te ne'r ...?

O, cwpwl o funude – y fwy och chi'n neud e, odd e'n dod fwy rwydd i chi ife. Ambell waith och chi'n galw'r watch yn bopeth achos odd e'n pallu gwitho ife, ond pryd arall wedi 'ny odd e'n dod fel'na ife.

A odd e ddim yn effeithio dim ar 'ch clyw chi na dim byd fel'na, na'ch golwg chi? Odd e wedi effeithio ar 'ch golwg chi – y ffaith bod chi ...?

Ydy, ma'r llygad hyn yn wannach yntefe.

Y llygad lle'r odd y gwydr ife?

A gwitho'n acos drwy'r amser chwel, yntefe.

Chi ddim wedi meddwl mynd am flaen- iawndal am neud 'na?

Na, ma gormod o flynydde wedi mynd.

Am beth fyddech chi wedi bod yn siarad, se chi 'di bod yn siarad nawr fel menywod 'da'ch gilydd? Och chi'n siarad mewn grwpie bach ne dros y lle?

Wel, ambell waith, odd dou section ife, fyddech chi'n shouto ar draws chwel ife. Gofyn ble chi 'di bod nos Satwrn, beth och chi 'di bod yn neud trwy'r weekend, neu os on nhw'n rhedeg trip – pawb yn mynd ar y trip a pethach fel'na ife, a wedi 'ny shwt âth (h)i a os odd rhywun yn gweud bod e wedi bod yn rhywle, pawb yn holi ddi ch'mbod yntefe. Odd e fel teulu – pawb yn siarad 'da'i gilydd ch'mbod, ife.

27. 58

A pwy iaith fyddech chi wedi siarad?

Y ddwy iaith – Cwmrâg a Sisneg. Odd lot o Sisneg 'na.

Odd e?

Odd. Lot o Sisneg.

Ond odd lot o Gymrag na hefyd odd e?

Odd. Ond mâs ...

Beth am y canu – ym mha iaith fyddech chi wedi canu 'te?

Fi'n cretu taw Sisneg –on nhw'n canu, on nhw'n canu fwy o popstars, fi'n cretu, trio cofio nôl ch'mbod yntefe. On nhw'n canu pethach odd yn mynd ar y pryd fel. Ond ma Ystrad yn Sisnigedd lot chwel, Ystalyfera yn fwy Cwmrâg fi'n cretu a lan y cwm, Cwm Twrch a Cwmllynfell – fwy Cwmrâg ife.

Och chi'n câl smoco 'na? Oedd 'na ferched yn ysmygu? Ac os on nhw, ble on nhw'n câl ysmygu? Fydden nhw wedi câl ysmygu wrth eu gwaith?

Na, fi'n cretu on nhw'n neud e'n y toilets. Nagw i'n cofio nhw'n neud e ar y ddesg. Na, fi'n cretu ma'n y toilets on nhw'n mynd i gâl smygu yntefe.

On nhw ddim yn stopo nhw rhag smygu fan'ny?

Na, na.

Achos odd ddim rheole fel sydd heddi 'ta?

Dim nawr, na. Na'r peth gore ddoth miwn yntefe.

Sut wedyn, och chi'n gweud odd 'na ddynion, rhai dynion, yn gwitho, reit, wedyn odd y menywod, sut on nhw'n trin y dynion? On nhw'n tynnu'u côs nhw?

Poeni nhw lot, on.

Shwt on nhw'n neud 'ny?

Gweud pethach twp iddyn nhw, ch'mbod, a neud pethach twp ife. Ond on nhw'n cymeryd e'n dda, weda i 'na. On nhw wastad mewn gw d hiwmor amdano fe ife.

Beth on nhw'n neud iddyn nhw 'te?

Sain cofio (sibrwd), fi'n cretu bo nhw'n poeni nhw ch'mbod, fel – odd un neu ddwy gomedian yn dod miwn a weindo nhw lan ond wi'n ffaelu cofio – Cofio bod lot o wherthin 'na ch'mbod ife.

On nhw ddim yn defnyddio iaith anwedus te, on nhw?

Na, dim o gwbl, dim le on i.

Och chi'n clywed am 'na mewn llefydd erill ne?

Falle lawr le odd y dynion, fwy o ddynion yn gwitho. Jyst cered trwyddo fan'na on ni achos odd dim 'da ni i neud â fe chwel ife.

Pam och chi'n cerdded trwyddo ble odd y dynion, on nhw'n tynnu 'ch côs chi, gweiddi ar 'ch ôl chi?

Na, na.

Dim byd fel 'na? Wedyn och chi 'di priodi? Och chi'n briod pan och chi'n gwitho 'na?

On.

Reit, shwt odd 'ch gŵr yn timlo am y gwaith och chi'n neud? Odd e'n ...?

Na, odd e'n iawn.

Odd e'n hapus amdano fe. Wedyn, yn y cyfnod hynny, shwt och chi'n edrych ar 'ch arian chi ch'mbod - pay packet chi? Och chi'n edrych arno fe fel rhywbeth extra at y teulu neu rywbeth oedd yn rhan o'r, ch'mbod?

Ar ôl prioti? Cyn prioti?

Sori? Na, ar ôl priodi.

Ar ôl prioti? Na, on ni'n dau yn doti fe miwn 'dan gilydd a un banc odd 'da ni.

Ond och chi ddim yn meddwl am 'ch un chi – 'ch cyflog chi - bod cyflog 'ch gŵr yn bwysicach na... ?

Na, bod e'n fwy na fi? Odd e'n well off achos e'n fwy na fi (chwerthin).

Odd 'ch gŵr, gan bo chi'ch dau yn gwitho, och chi'n rhannu gwaith tŷ wedyn hefyd?

On, odd e'n dda 'da fi, ody.

Ma hynna'n eitha anarferol cofiwch on'd yw e?

Na, mae fe wedi helpu lot o fi yn y tŷ.

31.04

Beth odd 'ch orie chi'n y gwaith? Ych chi'n gallu cofio pryd och chi'n dechre a pryd och chi'n gorffen?

Fi'n cretu on i'n dechre 'na am hanner awr weti saith a on i'n cwpla sha cwarter i bedwar – hanner awr wedi tri – cwarter i bedwar.

Bob dydd o'r wthnos, neu pa ddiwrnode?

Bob dydd.

Penwythnos hefyd?

Nagon i'n gwithio ar dydd Satwrn o gwbl. Ond rhyw gof 'da fi acha dydd Gwener geson ni gwpla tmed bach yn gynt acha dydd Gwener, ar y diwedd. Ma rhyw gof 'da fi am hynna.

Fuoch chi'n gwitho ar ddydd Sadwrn o gwbl, ch'mbod? Neu odd dim galw arnoch chi o gwbl?

Na, dim ar ddydd Satwrn o gwbl.

A odd rhai yn neud shifftie gwahanol? Odd sawl shifft 'na neu jyst un?

Odd rai yn neud *shift work* 'na, odd, ond nagon i. On i'n dydd – bob dydd chwel yntefe.

So, odd shift arall gyda'r nos neu rywbeth odd e?

Dechreuodd e weti 'ny, ar ôl i fi gwpla, sbel wedi 'ny, *swing shift* on nhw'n galw (h)i, on nhw'n mynd mewn bob nos 'te chwel yntefe – dechre am bump a cwpla am naw. Fi'n cofio rhai'n gweud bo nhw'n mynd ar *swing shift* ch'mbod, fel on nhw'n galw fe.

Ond fuoch chi ddim yn neud 'na 'ch hunan?

Na. Dim byd fel 'na.

Och chi'n cloco mewn - beth odd yn digwydd os och chi'n hwyr?

On nhw'n torri'ch arian chi lawr.

Odd e ddim lot i ddechre odd e?

Nac odd!, tynnu cwpwl o swllte off yntefe. Ond os och chi'n dala'r bys och chi'n mynd i fod ar amser chwel yntefe. Nag odd y bys byth yn mynd hepddon ni. Odd y bysys yn dda i ni. Fi'n cofio un menyw – odd hi 'di cysgu mlân, âth e lawr i hercid (h)i, â flash a dod â (h)i lan i'r bys a phopeth. On nhw'n dda pyrny yntefe. On nhw'n napod chwel ife? So, na gollon ni byth ar y bys, 'da nhw.

A och chi'n cloco mâs ar y diwedd hefyd, 'te wedyn 'te och chi?

On.

A och chi'n gorffod rhedeg am y bys, ne beth odd (h)i?

Na, odd y bys yn sefyll amdanon ni a on nhw i gyd yn ciwo – O! odd bysys difrifol 'na.

O ble on nhw'n dod 'te – o ble odd y merched 'ma i gyd yn dod?

O, o bob man, odd rhai o Brynaman, rhai wedi 'ny o Gwmllynfell, Rhiw-fawr, Cwm, Ystalyfera, Ystradgynlais, Aber-craf, a fi'n cretu on nhw lawr i Clydach – mor bell â Clydach. Odd crowd yn gwitho 'na –

Odd e'n bwysig 'te ond oedd e i economi'r..?

Ond odd 'na dwy ffactri 'na chwel. Nagon i'n napod neb o'r ffactri arall.

Och chi ddim yn neud dim byd da'r ffatri clocie? Dim?

Na, na.

Och chi'n câl, yn ystod 'ch orie gwaith, och chi'n câl stop o gwbwl yn y dydd? Beth och chi'n neud amser ... Och chi'n câl egwyl ne .. beth odd y drefen?

Wel, fi'n cofio câl dishgled fach o goffi a pethach yntefe ond nagw i'n cretu on ni'n stopo. Och chi jyst yn mynd i ercid – câl un ch'mbod. Ond nagw i'n cofio stopo, falle on ni, nagw i'n cofio ife.

Beth am gino? Ble och chi ..?

Och chi'n câl mynd lawr - odd cantîn lawr 'na.

A 'na beth och chi'n neud? Mynd lawr fan 'na ...?

Mynd lawr fan'na a mynd am wâc fach wetyn. Fi'n cretu on ni'n câl awr i gino – on ni? Odd dicon o amser i ni gâl tamed bach o *sandwich* a wâc fach. So, odd e'n *break*.

Och chi'n gorffod talu am hwnna?

Os och chi'n byta, och; nagon i, on i'n byta *sandwich* a cino ar ôl dod nôl chwel ife. So, odd cantîn teidi 'na.

A odd lot fawr - y rhan fwyaf o'r menywod erill yn mynd lawr 'na?

Odd, odd.

34.14

Och chi'n câl, falle, break - Och chi'n câl break yn prynhawn – chi'n cofio paned ne ...?

Nagw i'n cofio, on ni siŵr o fod achos, achos ... on ni bownd o fod yn câl e ond nagw i'n cofio.

Ond och chi ddim yn mynd allan i gâl e? Och chi ddim yn mynd i'r cantîn?

O, nag on. Dim ond amser cino on ni'n câl mynd I fan'na.

A beth ambyti gwylie? Odd gwylie ...?

Odd, odd stop fortnight gyda chi?

Pryd odd hwnnw?

Wthnos ddwetha Gorffen-(h)af a wthnos gynta yn Awst fi'n cretu. Rownd y marc 'na odd e wastod. Ne falle fwy Gorffen-(h)af a mynd miwn i ddechre Awst falle, ch'mbod ife.

Odd y ffatri'n cau amser 'na?

Odd, odd (h)i'n caued lawr i gyd.

A ble och chi'n mynd ar wylie? Odd pobol yn mynd 'da'i gilydd ne och chi'n mynd - pawb yn mynd ar ei ffordd 'u hunen?

Na, pawb yn mynd ar ei ffordd 'u hunen weti 'ny. **Fues i unweth 'da crowd o ferched lan i'r gogledd a 'na'r unig dro fi'n cofio mynd 'da nhw ch'mbod yntefe.** Na, bechingalw, mynd 'da ffrindie on ni'n wedyn i gyd ife.

Ble fuoch chi lan yn y gogledd 'te?

Pwllheli –

I Butlins?

Butlins, ie. Gethon ni sbri!

Ie, do!

Butlins, ie. Byti wyth i naw o ni'n mynd. A mini-bys yn mynd â ni lan a dod â ni nôl ife. A wedi 'ny mynd 'da ffrindie erill on ni wetyn, chwel, ife.

Och chi'n câl gwylie banc bant ne ..? Och chi'm yn câl tâl yn ystod y gwylie 'na neu och chi yn câl tâl i'r gwylie.

Fi'n cretu on i yn câl 'n talu?

Achos odd pawb yn mynd ond on nhw?

Odd, ie.

Odd rhywle on nhw'n mynd i gyd gyda'i gilydd? Odd 'na ryw un lle odd pobol yn siarad bo nhw 'di bod ar wylie neu fel arall, Na, ocê.

Fi'n cofio nâth un o'r menywod, odd (h)i'n henach na ni lot, nâth hi un trip i Blackpool, a âth crowd o ni o'r un man wedi 'ny i Blackpool a dâth cwpwl o rei erill, tu fâs i llanw'r bys – Ceri a'i bartners yntefe. Joyce – drefnws hi'r trip a gethon ni wthnos fach nêt.

So odd y gwŷr wedi câl dod ar hwnna?

Nagon i'n briod bryd 'ny chwel, ife. Ond on nhw ishe llanw'r bys a on nhw wedi bwco'u lle'u hunen a ishe sbin nôl a mlaen – so gethon nhw sbin nôl a mlân ar y bys ife, odd e'n well na mynd acha train 'no. O gethon ni dywydd gwael, odd y tywydd yn *terrible!*

Yn Blackpool? Beth odd y gŵr yn neud, gyda llaw?

Pan gwrddes i ag e – *electrician* yn yr Onllwyn odd e. A gwplws e wedi 'ny, 'na a pan gethon ni'r plant, odd e'n well *off* – â'th e i Fords' i witho. A odd e'n gwitho yn y labs yn Fords wedi 'ny.

Ym Mhen-y-bont ife neu ...?

Na, yn Abertawe. Ma fe wedi cwpla nawr ers *thirteen years*, cyn bo nhw'n caud Abertawe, yntefe.

37.06

On i'n gweud – sôn am wylie banc nawr – pa ddyddie fyddech chi'n câl bant yn ystod y flwyddyn. Pasg ac yn y blaen – fyddech chi'n câl rheina bant?

On, on ni'n câl rheina.

Ie, pa rai erill?

Fi'n cretu bod dydd Llun Sulgwyn off a Nadolig ife. Ond dim arall wedi 'ny.

Dydd Gŵyl Dewi ddim yn bwysig?

Nag odd.

Reit, beth petaech chi wedyn angen mynd i angladd ne rywbeth fel'na, och chi'n câl 'ch talu? Ne shwt byddech chi'n gwitho hwnna?

Nagw i'n cretu gaethech chi'ch talu ife. A os och chi'n dost, cretu bo chi'n câl 'ch talu pan och chi'n dost – fi trio cofio. Nagw i'n cretu bues i'n dost 'na ife.

On nhw'n ffysi ambyti ch'mbod byti ch'mbod, absennol a pethe?

On nhw'n watsho bo chi ddim acha *sick*. Odd, odd. Ond, wi ddim yn cretu golles i waith o gwbl i fod yn dost 'na ife.

Wrth bo nhw'n cloco pobol on nhw'n gwbod pwy odd 'na yntefe?

On, on nhw'n dala chi wrth weld chi'n dod miwn, on nhw'n gwpod bod rhwbeth yn bod, ife. Och chi'n câl 'ch galw lan i'r offis os och chi mynd gormod off, ten, ife.

Odd 'na fywyd - ch'mbod, och chi'n sôn ch'mbod, bo chi fel criw wedi bod am un trip – odd 'na fywyd cymdeithasol eitha da yn gysylltiedig â'r ffatri?

Odd lot yn lico mynd mâs, lan i'r clwb, a pethach fel'na ife – nagon i'n mynd, odd e'n *awkward* i ni se'n i'n moyn mynd achos fydde dim ffordd 'da ni i fynd sha thre o Ystaflyfera chwel ife. A bach yn ifanc pryd (h)ynny. Ond odd *social club* bach teidi 'na on nhw'n gweud ife.

A beth am bethe fel tîme chi'n gw bod – criced, a pêl-drod a - rhywbeth i ferched o gw bwl?

Ddim i ferched. Nagw i'n cofio dim i ferched.

On nhw'n neud pethe fel - rhai ffatrioedd on nhw'n neud 'Miss ...' ch'mbod Miss Tick Tock, neu beth bynnag on nhw'n galw hi? On nhw'n neud 'na – câl cystadleuaeth i weld pwy odd 'Miss ...'?

Nagw i'n cofio a gweud y gwir wrthoch chi.

Chi ddim yn cofio hwnna o gw bwl?

Na, wi ddim yn cofio.

A och chi'n sôn am bartis Nadolig i'r plant, ond pan och chi'n gwitho 'na on nhw'n neud 'na o hyd? Neu dim ond pan och chi'n fach?

Dim ond pan on i'n fach. Fi'n cretu stopon nhw fe yn y diwedd – ath gormodd i fod 'na. Achos siŵr o fod odd cwpl o gannodd yn diwedd 'na yntefe. Ond ar y start fi'n cofio'r partis Nadolig tefe.

On nhw'n rhoi anrhegion i'r plant wedyn?

On, on. Wi ddim yn cofio ges i??? ond fi'n cofio'r tŷ bach 'na ife.

Odd dim bands na côr na dim byd fel 'na odd e?

Na. Fi ddim yn cofio fe.

39.56

Beth sy'n aros yn 'ch cof chi fwyaf wrth feddwl am y ffatri?

Wi'n cretu bo nhw mor gyfeillgar 'na ch'mbod yntefe. Achos odd neb yn *awkward* allech chi weud na. Chi'n câl rhai ma nhw'n gallu bod yn ... a pico ar rai bach fel'na – wi ddim yn cofio dim byd fel'na 'na ch'mbod – fi'n cretu odd pawb yn hapus 'na ch'mbod yntefe.

Och chi wedi bod yn dysgu rhywun i neud y gwaith wedyn? – ch'mbod - och chi wedi câl 'ch dysgu'ch hunan, fuoch chi dysgu ...?

Na, fi'n cretu odd rhywun 'da nhw i ddysgu nhw ch'mbod, na, nagon i'n dysgu neb. Gallen ni fynd mlân 'da'n gwaith wedyn ife.

Fydddech chi'n gweud bo chi wedi mwynhau gwitho 'na?

Do, do enjoies i e.

Beth odd – odd 'na rywbeth negyddol och chi ddim yn mwynhau?

Na.

Och chi'n ffindio'r gwaith – achos och chi'n neud 'run peth 'n och chi ...?

Odd e'n gallu bod yn boring pan och chi'n meddwl amdano fe, odd e'n boring yntefe, achos och chi miwn a och chi'n neud run peth trwy'r amser, ife, ond pan gwlpes i i gâl y plant, ethes i ddim nôl wedi ny 'te.

Ond och chi'n timlo bod y cyfeillgarwch - odd yn bwysig ife - y cwmni ife?

Ie. Odd cwmni da 'na.

A cymysgedd o fenywod, priod a di-briod?

Odd, odd.

Pawb yn cymysgu'n iawn?

Pawb yn joino mewn, on.

Wedyn, fe benderfynoch chi adel, pam hynny 'te?

I gâl y plant ife. Cwplles i i gâl Christopher a wedyn dâth Beth a bues i'n tŷ wedyn nes bo nhw mynd I'r ysgol.

Gethoch chi barti cyn gadel neu rhywbeth i ...?

Na! (chwerthin) A weti ny, na fe odd 'n fam – lot fach i sort of (?), farwodd yn nhad-cu, cwplles 'n dad i witho, a ofynnes (h)i 'Os wyt ti'n moyn mynd nôl i witho, watshwn ni'r plant', so ges i job lawr fan'na wedi 'ny.

Pryd odd hynny? Faint odd oedran y plant? Ne sawl blwyddyn fuoch chi bant o'r gwaith?

Odd Beth yn beder - bump a hanner

So hi yw'r diweddara ife? Hi yw'r iengaf?

Ie.

So faint fuoch chi bant i gyd wedyn?

Na fe, cwplws i'n 1967 mis Mai a ethes i nôl '73. Jest chwe mlynedd 'te ife.

Odd hwnna'n beth eitha anarferol amser 'na, odd e?

Odd.

A mynd nôl i beth wedyn? Beth och chi'n neud?

Ie, i'r DVL wedi 'ny. Withes i'n y DVLA wedi 'ny.

Achos, odd lot o fenywod fan'na hefyd yn on nhw? Ble och chi'n gwitho yn y DVLA? Beth odd ...?

Ar y starto ar y – wel on ni'n neud fel *post codes* a wedyn ithes i witho achs – *promotion* yn 1965 buon ni'n neud taxes ch'mbod, remindo dynion i dalu'r V5 (h)yn. A on fan'na es i i'r *pay section* a fan'na fues i'n y *pay section* nes bo fi'n cwpla.

42.58

A pryd bennoch chi?

Deg mlynedd yn ôl nawr.

Och chi 'di mwynhau fan'na?

On i'n joio 'na.

Och chi 'di mwynhau mwy fan'na na yn Toc Toc?

On, on.

Pam hynny?

Odd e lot fwy *interesting* – y pae – och chi'n neud *overtime*, och chi'n neud *shift work* i rai, och chi'n neud *promotions* i rai, ch'mbod, och chi'n neud popeth 'da'r pae 'te, ife.

T'med bach mwy heriol, y gwaith? Heblaw, wrth gwrs odd y gwaith arall yn fanwl iawn ond odd hwn - fwy o amrywieth falle?

A on ni mewn rwm fach yn neud y pae ife, pob un yn gwitho 'da'i gilydd a odd e'n grêt ch'mbod.

Oedd 'na gymdeithas fan'na hefyd och chi'n teimlo?

Odd, ble on i, odd e'n grêt.

A menywod odd yna yn bennaf?

Odd lot o ddynion lawr fan'na ond bues i'n lwcus achs 'da menywod withes i fwya 'to, ife. Odd un neu ddou fachgen 'da ni ond 'da menywod withes i fwya 'to. Mae'n od tife?

Och chi – ydych chi wedi cadw cysylltiad o gwbl fel y criw och chi yn y ffatri, ne – ‘da rhai o’r menywod ‘na ne ..?

Ma dwy o ni *still* yn ffrindie ten ife achos ithon ni o ysgol Rhiw-fawr i’r ffactri a yn ni’n cwrdda lan o hyd ife. Fi’n gweld rai o ‘na a chi’n cofio nhw a câl *chat* ‘da nhw ife. Ond ...

Ond dos dim rhyw fath o gymdeithas, os e, ble i chi’n cwrdd lan? Rhyw fath o ...?

Na, falle bo fe ar ôl i fi gwpla, ife. Na. Ond ma tair o ni ‘ch’mbod tife – ma dwy yn enwedig yn cwrdda lan lot ten, ife.

Ond ‘ma - Ydy hwnna fwy i neud â bo chi’n byw a bo chi’n ...?

Ydy, wedi bod yn ‘r ysgol a popeth da’n gilydd yntefe

Yn yr ysgol ‘da ‘ch gilydd, ie. Fyddech chi’n gweud bod y menywod och chi’n gwitho ‘da yn y rhan och chi yn y ffatri, bod lot ohonyn nhw yn mynd i’r capel? Faint ohonyn nhw fydde wedi bod yn gapelwyr neu’n eglwyswyr, neu faint fydde ddim wedi bod yn y chwedege?

Fwy ddim na yn, ife.

Wrth i chi edrych nôl nawr, beth yw’r atgofion penna sy ‘da chi o’r ffatri?

Y gymdeithas, pawb gyda’i gilydd yn catw ‘da’i gilydd ife. Beth arall alla i feddwl amdano nawr?

Pa mor bwysig odd y ffatri i’r cwm?

O, bwysig iawn, mae’n drueni bod e wedi caued. Gollodd lot ‘u gwaith. Gorffod ni gymeryd lot yn y DVL. On nhw’n dod miwn wrth y cannodd ch’mbod ife. Gorffod nhw gymeryd nhw miwn.

Do fe?

Do, gorffod iddyn nhw gymryd sawl un miwn. On ni’n tynnu bythti 50 bob dydd Llun miwn ch’mbod, ife.

Odd digon o waith ‘da nhw yn y DVLA?

Odd.

Odd e?

Ar y pryd, odd pump mil ‘na ar y pryd chwel ife. So gorffod ni gymryd sawl un miwn o’r ffactri. Wi ddim yn gwbod os odd llefydd erill yn gorffod neud e ond gorffod i ni neud e.

Y Llywodreth odd yn gweud bo rhaid iddyn nhw neud e ife?

Achos nagon nhw’n gofyn am ddim exams na dim, ond on nhw’n câl dod miwn. Setlon nhw lawr a enjoio ‘na.

Os unrhyw stori ‘da chi byddech chi’n hoffi’i ddweud yn arbennig am ffatri Tic Toc.

Wel y stori fi yn cofio, yw pan hapnws Aberfan. Odd ‘n *chargehand* ni, Viv, nôl i’r gino, a dâth e nôl a gweud bod e wedi clywed ar y radio, a gobitho bod e’n anghywir, a bod plant wedi câl ‘u lladd. Ond yn flin odd e yn wir, beth glywws e, odd e? A pob un yn dawel – bwrws e pawb ‘na.

Odd e ‘di effeithio ar yr ...?.

Odd, pawb yn stond ife. Hwnna – odd hwnna’n terrible, odd e?

Os na unrhyw stori arall – am unrhyw bethe doniol odd yn digwydd ‘na? On nhw’n tynnu coes y dynion – on nhw’n neud rhywbeth i’r dynion amser Nadolig?

Na.

Chi ddim yn cofio dim byd fel’na?

Na. Wi’n cofio un hen *cleaner* fach ‘da ni – a odd hi’n lico gwrando ar popeth, a dyma ni’n dechre stori lan a jocan - gillwng parts mâs. A odd (h)i’n dod nôl bob dydd ‘Beth hapnws i’r groten fach ‘na den...?’ A bydden ni’n gweud rhwbeth a bydde hi’n dod nôl bore arôl ‘ny. Nage stori odd hi, nag on ni’n gweud dim drwg i neb ife. Ond odd hi’n gomical ife?

So odd na bobol yn glanhau yn y ffatri hefyd - menywod glanhau?

Odd. Odd cleaners ‘da ni, odd.

Och chi’n gweud bod y lle yn lân iawn

O, odd.

47.34

English summary

Smiths/Ingersoll watches and clocks, Gurnos Works, Ystradgynlais

‘Tick Tock’ Factory

Interviewee: VSW016 Mrs Catherine Evans

Date: 20: 11: 2013

Interviewer: Catrin Stevens on behalf of Women’s Archive Wales

Catherine Evans (nee Thomas) was born on 24th May, 1942. Her father worked in the colliery and her mother looked after the house. She had one brother and one sister. Her brother worked as a painter and decorator and her sister worked in the bank. (Her sister was ten years young than her.) She went to Rhiw-fawr School and went on to Ystalyfera Grammar School until she was sixteen or seventeen. She left because the examinations made her a nervous wreck and her mother told her she should leave. She has regrets about this as she feels she may have missed out as a result.

She went to work in the Co-op shop and on to the Tick Tock factory until she had her first child. She didn't work for about five years and then went to the DVL in Morryston. She worked in the (Co-op) shop for about a year but didn't like it. Everybody who came in knew her, and it was just her and the manager working there. She went to Tick Tock for the company. Jobs were plentiful at the time. She wanted to be a booking clerk but there were no such vacancies at the time at the factory. She made good friends in her section and so she stayed there until she had her first child, even though a booking clerk vacancy had arisen during this time.

Everybody seemed to be going to Tick Tock in Ystradgynlais at the time, rather than other factories in the area. She knew many people who worked there already and there was transport available by bus which stopped in front of her house. She lived in Rhiw-fawr at the time and the work bus would pick her up and travel down the valley, picking up other workers on the way. It was just a quarter of an hour's journey. She could have walked if she wanted to.

Her job was working on the balance wheel of the watch. If the balance wheel didn't work the watch didn't work. It was intricate work and Catherine enjoyed it. She had good company. She doesn't think there was a higher status attached to working in a shop.

She was trained at the factory, and after she had completed the training somebody kept an eye on her for a while.

6.08

The training would be provided by the other women and lasted a few weeks. Everybody would try and help. The supervisors were men.

“It was such detailed work, and you had to get it in correctly so that it could breathe – it had to breathe properly.”

When she was expecting her son the foreman took her to one side and put her to work on repairs instead of her usual job as this was lighter work. She did this for a few months before finishing.

Watches that came in for repair went on to the test racks. They would be wound and left there for a week, and monitored during this time to see whether they kept time or not.

Catherine worked upstairs on the ladies' watches. Pocket watches were made downstairs.

9.05

The factory made all the watch parts on site. The women worked on the lines and the men worked down in the machine shop. There were about fifty women working in the part of the factory where Catherine worked. In order to complete her work having small hands was essential. Many of the women were single, and many were women who had returned to work when their children were older. There was no training after the initial training. One of the tricks that was played on the young employees starting there was telling them to go to the office and ask for a left handed tweezers. Everybody would get caught out.

12.15

Catherine started at the factory circa 1957 or 1958. The wage was approximately two pounds per week. She got married in 1965 and finished working there in 1967. There was a small club that arranged a Christmas party for the children of the workers. Catherine's auntie worked as a secretary for Mr Boulton and took Catherine to the Christmas party when she was about seven years old. The children were all tagged like evacuees and given presents. When the work force increased in number they restricted the tickets to children of the employees.

Catherine had a clocking in number and had to clock in and clock out.

14.58

The wages increased by a few shillings every year. Catherine gave her wages to her mother and was given half a crown's pocket money. Her grandfather would also give her half a crown. She thinks that everybody had the same rate of pay, apart from the foremen and charge hands who got more.

She liked going out on a Saturday night. She didn't drink alcohol but liked going to dances or to the pictures. She didn't buy her own clothes – her mother bought them for her and paid for everything for her.

Workers could buy a watch at a discount. They were gold plated. (Catherine still has her mother's watch.) They could go up to the office and chose the one they wanted. Catherine was a member of the union and remembers going on strike once, although there was never much trouble there and no bad language. Everybody was friendly.

18.18

It was the charge hand who oversaw them. The charge hands were men although Catherine remembers one woman from Ystradgynlais or Abercraze who became one.

“You didn't have much to do with the foremen but would speak with the charge hands – if you wanted anything.”

The female charge hand worked on the test racks. Catherine wouldn't have wanted to be a charge hand. She said, **“There was no equality then I don't think, the best jobs went to the men.”**

There was a foreman on every section and two to three charge hands.

Mr Boulton and Mr Hopkins were the bosses and would walk around the factory, but they didn't bother much with the workers, and only spoke to the foremen. Catherine didn't know who the owners were.

21.04

Catherine didn't really take much notice of the fact that the money paid to the union went to the Labour Party.

She would buy an overall to wear to work but there was no uniform as such. (She doesn't mention the white overalls mentioned by Meriel Leyden VN015.) They had to wash their overalls themselves. She used an eyeglass and tweezers to do her work, and had a little blower to blow the dust out of the watch. The factory was very clean. Cleaners came round every day to clean everything, even the window sills. There were large fluorescent lights, and a light on the desk. Catherine would be sat down all day, bent over, looking through her eye glass.

23.56

The windows in the factory didn't open in order to prevent dust getting into the watches. There were no machines in the part of the factory where Catherine worked, so it was quiet. Catherine would talk as she worked. There was a lot of singing and joking there. She remembers that girls would burst into song spontaneously and others would join in.

Going to the toilet was an opportunity to have a chat. As long as the girls did their work the bosses weren't chasing them. They had certain targets to achieve, and if they did above this number they received bonuses. If they couldn't reach their target the bosses would want a word with them.

It would only take a few minutes to put a balance in a watch.

“Sometimes you'd call the watch all sorts of names because it wouldn't work, but other times it would just come like that.”

Catherine thinks that the work has affected her eye sight.

The women from one section would sometimes shout across to the women of another section to ask them what they'd been doing on the weekend, or if they were running a trip. Everybody went on the trips, and they'd want to know how it had gone if they'd done something or been somewhere.

“It was like a family – everybody talking with each other.”

English and Welsh were spoken in the factory. The girls would sing pop songs. Catherine considered Ystradgynlais to be quite anglicised, whereas Ystalyfera, Cwmtwrch and Cwmllynfell were more Welsh.

Girls who smoked went to the toilets for a cigarette.

The women teased the men a lot but they took it in good spirit.

Catherine and her husband shared household chores as they were both working.

31.04

Catherine thinks that her work hours were from half past seven until about half past three or a quarter to four. She didn't work on Saturdays. Some workers did work shifts but Catherine always did days. She talks about the swing shift beginning, which was from five o'clock until nine o'clock.

If workers were late their pay was docked but the workers who caught the bus were never late anyway. The bus would never leave them behind anyway. They had to clock in and out, and would have to queue for the bus at the end of the day. There were buses taking workers home to Cwmllynfell, Cwm, Ystalyfera, Ystradgynlais, Abercrave and Clydach. Catherine didn't know people on the other site (the Enfield).

Catherine remembers having a coffee break although she doesn't think she actually downed tools during this time but kept on working. At lunch times she would go down to the canteen and have her sandwiches. She doesn't remember whether they had a break in the afternoon.

34.14

The factory shut down for a fortnight during the last week of July and the first week of August. The girls from the factory didn't normally go on holiday together but a crowd of them went to Butlins, Pwllheli one year. About eight or nine of them travelled by minibus and they had lots of fun.

One of the older women arranged a trip to Blackpool and a few people from outside the factory came so that they could fill the bus.

37.06

The workers were off on bank holidays – Easter, Whitsun and Christmas. If somebody wanted a day off for personal reasons such as attending a funeral they wouldn't get paid. Catherine never lost a day's work through sickness.

The factory's social club was popular with the workers. Catherine couldn't go because she lived too far away and wouldn't have a way home to Ystalyfera. There were bowls, football and cricket teams for the men but no such activities for the women.

39.56

Catherine's fondest memories of the factory are that it was such a friendly place. She enjoyed working there but it could be boring because they were doing the same thing all the time. Catherine left to have children and never returned. Catherine enjoyed working at the DVL more than she enjoyed her time at Tick Tock. It was much more interesting. She worked with both men and women there.

She is still in contact with two colleagues from Tick Tock. They also attended Rhiw-fawr School with her. The factory was very important to the valley. Many people lost their jobs when it shut, and in fact, a lot of them went to work in the DVLA. Catherine thinks that the DVLA was obliged to employ them, even though many of them didn't have qualifications, but they settled down well there.

One of Catherine's saddest memories is hearing of the Aberfan disaster when she was at work in the factory. The charge hand had heard of the disaster on the radio. Everybody in the factory went quiet.

She remembers teasing one of the cleaners by making up a story and adding to the story every day.

47.34